

NEYİ BİLEBİLİRİZ?

Şahabettin YALÇIN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü
yalcinsahab@gmail.com

ÖZET

Bu makalede bilginin kaynakları, sınırları ve kapsamı konu edilmektedir. Makale, öncelikle bilgi nedir sorusuyla başlamakta ve daha sonra bilgi mümkün müdür sorusunu ele almaktadır. Bilginin mümkün olmadığını öne süren epistemolojik akım olan kuşkuculuğun temel argümanlarını ortaya koyan makale, daha sonra neyi bilebiliriz, bilgimizin sınırı var mıdır, var ise sınırlayan nedir, bilginin kaynağı duyular mı akıl mı yoksa her ikisi birden mi gibi soruları ele almaktadır. Ayrıca duyular ve akıl dışında bilginin başka kaynakları da var mıdır, var ise nelerdir? Makale bu çerçevede rasyonalizm ve ampirizm gibi bilgi felsefesinin temel akımlarını de eleştirel bir gözle irdelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Bilgi, kuşkuculuk, rasyonalizm, ampirizm, sezgicilik.

ABSTRACT

This paper focuses on what knowledge is, is knowledge possible, how knowledge is acquired, from what sources knowledge is derived, etc. In clarifying whether knowledge is possible or not, the arguments of scepticism are critically evaluated. Is sense-experience and reason the only source we acquire knowledge or are there any other sources besides senses and reason? The paper also deals with such epistemological theories as empiricism, rationalism, and intuitionism.

Keywords: Knowledge, scepticism, rationalism, empiricism, intuitionism.

Bilgi, felsefede epistemolojinin konusunu oluşturur. Epistemoloji ya da diğer adıyla bilgi felsefesi en eski felsefe disiplinlerinden biridir. Eski Yunanca'da *epistemé* bilgi anlamına gelirdi; *logos*'tan türeyen *loji* de bir şeyin bilimi demektir. İşte epistemoloji de bu iki sözcükten oluşmuştur ve bilgi felsefesi demektir. Bilgi felsefesi, bilginin ne olduğunu, mümkün olup olmadığını, kaynağını, sınırlarını, değerini ve doğruluk ölçütlerini inceleyen bir felsefe dalıdır. Bilgi felsefesinin en öncelikli konusu elbette bilginin mümkün olup olmadığı meselesini de içeren bilginin mahiyeti meselesidir. Ancak epistemolojide en az bunun kadar önemli olan bir konu da bilginin kaynağı ve sınırı yani kapsamı konusudur. Bilginin kaynağı meselesi de esas itibarıyla bilginin akıl ile mi, duyular yoluyla mı yoksa başka yollarla mı mümkün olduğu meselesidir. Bilginin sınırları konusu ise bilinebilecek şeylerle bilinemeyecek şeylerin sınırının çizilmesiyle ilgilidir. Başka bir ifadeyle, biz her şeyi bilebilir miyiz, bilemez isek neleri bilemeyiz veyahut neleri biliriz soruları bilginin sınırlarını ilgilendiren sorulardır. Kısacası epistemoloji bilgi nedir, nasıl biliriz ve neyi bilebiliriz sorularına yanıt arayan bir felsefe dalıdır.

Bilgi, esas itibarıyla bir şeyin, bir nesnenin bilgisi olduğundan bilgi ile varlık yahut nesne bir madalyonun iki yüzü gibidir. Bundan dolayı da bilgi felsefesi ile varlıkları inceleyen felsefe dalı olan varlık felsefesi arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bilen özne ile bilinen nesne arasındaki özel bir ilişki olarak bilgi, nesnenin varoluş imkânını ya da imkânsızlığını da bize verdiği için bilgi ile nesnenin ve dolayısıyla bilgi felsefesi ile varlık felsefesinin birbirinden ayrılması mümkün değildir. Başka bir ifadeyle söylersek, bir şeyi ya bir nesneyi bilmek demek o şeyin ya da o nesnenin varlığının şartlarıyla doğrudan ilişkili

olduğundan bilgi felsefesi ile varlık felsefesi birbirinin ikizi gibidir. Bu yüzden de en eski felsefe disiplini olan varlık felsefesinden hemen sonra ve belki de aynı anda bilgi felsefesi de kendini göstermiştir.

Epistemolojinin konu edindiği bilgi, esas itibarıyla öznenin nesne ile kurduğu özel bir zihinsel ilişkiden ibarettir. Peki, ama bu ilişki nasıl kurulmaktadır? Bu soruya yanıt vermeden önce hemen şunu belirtelim ki, epistemolojinin konusu olan bilgi, hususi bir bilgi türüdür. Daha açık bir ifadeyle, epistemoloji, belli bir bilme tarzıyla ilgilenir ki, bu da bir önerme ile ifade edilen bilgidir. Örneğin ‘şimdi yağmur yağmaktadır’, ‘su 100 derecede kaynar’, ‘2+3=5’, ‘bu odada 5 kişi bulunmaktadır’ gibi hüküm cümleleriyle ifade edilen bilgi türleriyle ilgilenir. Diğer bilme tarzları örneğin bir kişiyi tanımak anlamındaki bilgi ya da belli bir yeteneği belirten yüzme bilmek gibi bilme tarzları bilgi felsefesinin konusunu teşkil etmezler. O zaman yukarıdaki soruyu biraz değiştirerek yeniden soralım: önermeler ile ifade edilen felsefi yahut bilimsel bilgi nedir?

Felsefi/bilimsel bilginin Platon’dan bu yana gelen kadim bir tanımı bulunmaktadır. Geleneksel bilgi tanımı da denilen bu görüşe göre bilgi, rasyonel olarak meşrulaştırılmış (gerekçelendirilmiş) doğru inançtır¹. Bu inancın (yargının) dil ile ifadesine de önerme denir. Önerme mantıksal olarak özne, yüklem ve bağlaçtan oluşan ve hüküm bildiren bir cümledir. bilgi tanımına göre bir önermenin bilgi sayılabilmesi için o önermenin doğru olması, öznenin bu önermenin doğruluğuna inanmış olması ve önermeyi rasyonel olarak gerekçelendirmiş (meşrulaştırmış) olması gerekir. Görüldüğü gibi, bilginin oluşması için kişinin doğru olan bir önermeye inanması ya da onu benimsemesi yeterli değildir, ayrıca bunu rasyonel olarak gerekçelendirmesi, açıklaması ya da temellendirmesi de gerekir. Bilginin bu üç koşulundan doğruluk, semantik yahut metafizik bir kavram iken epistemik inanç, psikolojik bir akt olarak görülmektedir. Gerekçelendirme ise haddizatında normatif bir kavramdır.

Yukarıda da belirtildiği üzere bilginin temelini inanç oluşturmaktadır. Zihinsel bir akt yahut eylem olarak inanç, öznenin nesne karşısındaki psikolojik bir tutumdur. Nesne karşısındaki bu psikolojik tutumumuz yani bir şeye ilişkin inancımız, doğru da olabilir yanlış da. Eğer inancımız doğru ise o zaman bu inanç bilgiye dönüşür – gerekçelendirilmiş olması kaydıyla. Öte yandan, bilginin nesnel yönünü teşkil eden doğruluk unsuru ise nesnenin durumuyla ilgili olan bir husustur. Doğruluk genel olarak psikolojik tutumumuzun yani inancımızın nesnenin durumuyla örtüşmesi yani onu yansıtması demektir. Eğer inancımız nesnenin durumunu yanlış yansıtıyorsa bilgiye dönüşemez, yanlış bir inanç olarak kalır. Elbette bu bahsettiğimiz geleneksel doğruluk tanımımızdır. İnançımız ile nesnenin mütakabiliyetine dayanan bu doğruluk anlayışına göre doğru bir önerme, nesneyi ya da onun herhangi bir niteliğini tam ve eksiksiz yansıtan bir önermedir. Bu doğruluk anlayışından farklı olan ve adına tutarlılık denilen bir diğer doğruluk anlayışına göre ise doğru olan bir önerme, diğer bilgilerimizle tutarlı olan bir önerme demektir. Başka bir ifadeyle, bir önermenin doğruluğu, mütakabiliyet anlayışını savunanların iddia ettiği gibi onun nesnenin durumuyla karşılaştırılmasına bağlı değildir.

Bilgiyi oluşturan üçüncü unsur olan gerekçelendirme ise bilgide rastlantısal doğruluğu engelleyen rasyonel yahut normatif bir unsurdur. Gerekçelendirme, inancımızın doğruluk ile ‘uygun bir şekilde’ bağ kurması demektir. Zira bazı inançlarımız sadece tesadüf eseri olarak doğru çıkabilir ki, bu takdirde onlara bilgi dememiz mümkün değildir. Bu ‘uygun şeklin’ ne olduğu konusunda filozoflar arasında ihtilaf bulunmaktadır. Filozoflar, epistemolojik

¹Platon, “Theaitetos”, s. 201 ve “Menon”, s. 98.

tutumlarına bağlı olarak bu uygunluk koşulunun nasıl sağlanması gerektiğini de belirtirler. Geleneksel bilgi tanımı zaman içerisinde özellikle gerekçelendirme unsuru açısından ciddi değişimler ve tartışmalar geçirmiştir.

Bilgi üzerindeki ilk tartışmalar, Sokrates ile Sofistler arasındaki karşılaşmada kendisini göstermiştir. Sokrates, bilgi konusunda kuşkucu tavırlar takınan Sofistlere karşı bilginin imkânını, kaynağını ve sınırlarını göstermeye çalışmıştır. Bu tartışma, daha sonra bilginin mümkün olduğunu öne süren Platoncu ve Aristotelesçi filozoflar ile bilginin mümkün olmadığını savunan Helenistik Dönem kuşkucu filozofları arasında devam etmiş ve günümüze kadar gelmiştir.

Kuşkucular, genel olarak bilginin mümkün olmadığını zira bilgi kaynakları olarak görülen duyularımızın ve aklımızın bizi yanılttığını ve dolayısıyla onlara güvenilemeyeceği için onların verdiği bilgiye kuşku ile yaklaşılması gerektiğini iddia ederler. Kuşkuculara göre bir iddianın lehinde veya aleyhinde birçok kanıt ileri sürülebilir ve bu kanıtlardan hangisi ya da hangilerinin iddiayı doğruladığını ya da yanlışladığını belirlemek imkânsızdır. Bu yüzden de kuşkucular, herhangi bir iddianın doğruluğunu ya da yanlışlığını kabul etmek yerine yargıda bulunmamayı tercih ederler. Elbette tüm kuşkucular bu görüşleri paylaşmazlar; başka bir ifadeyle söylersek, bütün kuşkucular, aynı seviyede veya aynı tarzda kuşkucu değildir. Zira kuşkuculuğun birçok çeşidi bulunmaktadır. Antik dönemin aşırı (radikal) kuşkuculuğundan Hume'un ılımlı kuşkuculuğuna ve oradan Descartes ve Gazali'nin yöntemsel kuşkuculuğuna kadar birçok kuşkuculuk türü vardır.

Kuşkuculuk ilk olarak Antik Yunan'da Sofistler arasında boy vermiş ve daha sonra Helenistik Dönemde Pyrrhon gibi filozoflar tarafından en aşırı biçimine taşınmıştır. İlkçağ kuşkuculuğunun iki ana damarı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Pyrrhon'nun başını çektiği ve kısaca Pyrrhoncu kuşkuculuk adı verilen kuşkuculuk iken diğeri Platon'un Akademiya'sındaki kuşkucuların yer aldığı Akademiya kuşkuculuğudur. Ama bu iki kuşkucu ekolün bir de öncüleri vardır ki bunlar da Sofistlerdir. Sofistler, kendilerinden önceki filozofların arkhe'ye yönelik olarak öne sürdükleri metafiziksel görüşlerin oldukça karmaşık birbiriyle çelişik görüşler olduklarını görmüş ve bu nedenle herhangi bir felsefi pozisyon yerine tüm görüşlere kuşkuyla yaklaşmışlardır. Örneğin önde gelen bir Sofist olan göre aklımız ve duyularımız bize gerçeklik hakkında doğru bilgi vermeye yetkin olmadığı için doğrunun ölçüsü insanın kendisidir. Ona göre bilgi göreceli bir şeydir; bana göre doğru olan başkasına yanlış gelebilir. Yine Sofist Gorgias'a göre ise varlık hiçbir zaman bilinemez, bile başkasına aktarılamaz². Bu da varlığı bilme yolları olan akıl ve duyulara karşı gösterilmiş bir güvensizliktir. Sofistler'in görüşlerinden de faydalanan diğer Antikçağ kuşkucuları varlığa ve bilgiye karşı olan şüphelerini daha ileri noktalara vardırıarak kuşkuculuğun felsefi bir pozisyon olarak ortaya çıkmasına neden olmuşlardır.

Öte yandan, kuşkuculuğun en radikal pozisyonunu savunan Pyrrhoncular, en büyük İlkçağ kuşkucularından biri olan Sextus Empirikus'a çok şey borçludurlar, çünkü Pyrrhon ve diğerlerinin bilgiye karşı olan tutumlarını bize aktaran odur. Empirikus'un bildirdiğine göre Pyrrhon görüşünün ardındaki gerçekliğin bilinemeyeceğini öne sürmüştür. Pyrrhon'a göre biz gerçekliği ne akılla ve ne de duyularla bilebiliriz; bu yüzden de gerçeklikle ilgili yargıda bulunmamalıyız, başka bir deyimle, yargılarımızı askıya almalıyız (*epoché*). Genel olarak Pyrrhonculara göre biz herhangi bir felsefi görüşün lehinde ve aleyhte olan argümanlarının ya da yanlış olduğunu bilemeyeceğimiz için hiçbir zaman bir felsefi görüşün doğru ya da

² Kranz, s. 1997.

olduğu konusunda yargıda bulunmamalıyız. Yapmamız gereken şey, hakikate sahip olduğumuzu söylemek yerine sürekli bir araştırma ve inceleme süreci içerisinde olmaktır. Bu sözlerden sanki hakikatin bulunabilme ihtimali varmış gibi görünse de aslında Pyrrhoncuların bu konuda oldukça karamsar bir tutum takındığını da söylememiz gerekir. Kısacası Pyrrhoncular, gerçeklik ve değerler karşısında tam bir kayıtsızlık ve kuşku halinde olan insanlardır; onlara göre bu kayıtsızlık insanı mutlu ve huzurlu (*ataraxia*) yapar. Öte yandan, Platon'un Akademiya'sında da bir dönem kuşkucular hâkim olmuştur ki, bunların başında da Karneades gelmektedir. Bunların bilgi hakkındaki görüşleri de esas itibarıyla Pyrrhoncularinkine benzese de Akademiya kuşkucuları Pyrrhoncular kadar radikal değildirler. Pyrrhoncular ile Akademiya kuşkucuları arasındaki en önemli fark, Akademiya örneğin Karneades'in *epochéyi* reddetmesidir. Elbette, yukarıda da belirtildiği gibi, tüm kuşkucular İlkçağ kuşkucuları gibi aşırı değildirler ve kuşkuculuğu da amaç edinmemişlerdir. Örneğin Yeniçağ filozoflarından David Hume, bazı şeylerden kuşku duysak bile bilginin esas itibarıyla mümkün olduğunu öne sürmüştür.

Hume, kuşkuculuğu özellikle dinsel dogmacılığı ve eski metafiziği çürütmek amacıyla kullanmıştır. Hume'a göre metafizikçiler ve teologlar, tecrübenin sınırlarını aşan iddialarını ispatlamak amacıyla bir yandan zaman, mekân, geometri, aritmetik ve diğer yandan neden-etki, kuvvet, enerji ve zorunluluk gibi içerikleri tam net olmayan kavramlara başvurmuşlardır. Hume ise zaman, mekân, kuvvet gibi kavramların en müğlak kavramlardan olduğunu, dayandıkları izlenimlerin belli olmadığını ve bu nedenle onlara dayanılarak herhangi bir kesin bilgiye ulaşmanın imkânsız olduğunu öne sürmüştür.

Hume, benzer bir tutumu nedensellik yasasına ilişkin görüşünde de sergiler. Hume, nedensellik ilkesinin psikolojik bir inanca dayandığını ve nesnelere arasında aslında bir nedensel bağ (zorunlu bağlantı anlamında) olmadığını olgulara ilişkin tecrübelerimizi örnek göstererek kanıtlamaya çalışır. Hume'a göre birbiriyle nedensel olarak irtibatlı olan iki şeyi incelediğimiz zaman görülecektir ki, bizim izlenimlerimiz bu iki şey arasındaki bağı ilişkindir; yoksa sadece bir şeyin incelenmesi bize hiçbir şekilde bu bağı veremez. Fakat sık sık bir arada meydana gelen benzer şeyleri incelediğimiz zaman bunları birbirine bağlayan bir şeyi göremiyoruz. Dolayısıyla bu salt tekrarlanan birliktelik bize zorunlu bir bağlantı sağlayamaz. Hume'un dış dünyanın varlığına ilişkin getirdiği izah da psikolojik bir izah olup ontolojik olarak dış dünyanın var olup olmadığına dair bir kuşkuya neden olmuştur. Bilim bize algılarımız ile bu algıların nesnelere arasında bir fark olduğunu ve algılarımızın bize bağımlı olmalarına karşın nesnelere bizden bağımsız bir şekilde var olduğunu söylemektedir. Renk, ses, koku gibi geleneksel olarak ikincil nitelikler olarak adlandırılan nitelikler esas itibarıyla bize bağımlı iken şekil, yer kaplama, nüfuz edilemezlik gibi nesnelere birincil nitelikleri denilen nitelikler bizden bağımsız bir şekilde vardırler. Hume ise birincil ve ikincil niteliklerin birbirinden bağımsız var olamayacağını söyleyerek Berkeley'e katılır. Ne var ki, Berkeley, izlenimlerimizin kaynağının Tanrı olduğunu iddia ederken Hume bu konuda sessiz kalır: 'İzlenimlerin ruhumuza bilinmeyen kaynaklardan geldiğini' iddia eden Hume, bu kaynağın fiziksel nesnelere olup olmadığı konusunda zihinlerde kuşku bırakmıştır.

Öte yandan kuşkuculuğu mutlak anlamda değil de bilgiye götüren bir yöntem benimseyen filozoflar da bulunmaktadır. Bu şekilde düşünenlerin başında Descartes gelmektedir. Descartes'ın yaptığı şey, kuşkuculuğu bir alet olarak kullanmaktır; yoksa Descartes son tahlilde bir kuşkucu değildir. *Meditasyonlar* adlı eserinde inançlarını sınıflandıran ve bu sınıfları test etmeye duyu bilgileri sınıftan başlayan Descartes'a göre duyu bilgilerinin kaynağı olan duyularımız, bizi zaman zaman yanılttığı için onlardan gelen duylara asla tam güvenmemeliyiz. Descartes, duyularımızın bizi zaman zaman

örnek olarak, aslında kırık olmadığı halde suda kırılmış gibi görünen bir çubuk, uzaktan bize yuvarlakmış gibi görünen köşeli bir direk gibi popüler örnekleri verir. Bizi bir kez yanıltan zaman yanıltabilir ilkesinden hareket eden Descartes, duyuşsal bilginin doğruluğunun kuşku olduğunu ve bu nedenle şimdilik doğru kabul edilemeyeceğini öne sürer.

Görsel illüzyonlarla dış dünyanın mahiyetine ilişkin olduğunu sandığımız duyu bilgisinin kuşku olduğunu gösteren Descartes, ‘rüya hipotezi’ ile de dış dünyanın varoluşunun kuşku hale geldiğini göstermeye çalışır. Descartes’a göre elimizde rüya ile uyanıklığı ayırt edecek kesin bir ölçüt bulunmadığı için dış dünyadan geldiğini düşündüğümüz duyuşların başka bir kaynaktan (örneğin Tanrı’dan yahut bizatihi kendimizden) gelme olasılığının mevcut olduğunu iddia eder. Zira uykudayken gerçek sandığımız şeylerin uyanığımız zaman gerçek olmadığını görürüz. Uyanık olduğumuzu düşündüğümüz şimdi bile uykuda olduğumuzu kesin olarak bilemeyeceğimize göre şu anda gerçek sandığımız şeyler de aslında hayali şeyler olabilir. Dış dünyanın mahiyeti ve varoluşuna ilişkin kuşku bulunduğuna göre acaba sadece elimizde matematikteki doğrular mı kalmaktadır. Öyle ya, kim $2+2=4$ ’ten ya da bir üçgenin iç açılarının toplamının 180 derece olduğundan kuşkulabilir ki? Rüyada da olsak, uyanık da olsak $2+2$ her zaman 4’e eşittir ve bir üçgenin iç açılarının toplamı da her zaman 180 derecedir. Descartes’a göre aslında bunların doğruluğundan bile emin olamayabiliriz.

Descartes, bu türden matematiksel yargılardan bile kuşku duyulabileceğini, ortaya attığı ‘kötü varlık’ hipotezi ile göstermeye çalışmıştır. Descartes’a göre bu hipotezin doğru olma ihtimali son derece düşük olsa bile bu ihtimal matematiksel yargılardan kuşkuya düşmemize neden olmaktadır. Zira kendisinden son derece emin olduğumuzu düşündüğümüz matematiksel doğrular, aslında kötü niyetli bir ruhun ya da varlığın, bizi yanıltmak için, yanlış olduğu halde bize doğruymuş gibi gösterdiği yargılar olabilir. Sonsuz güce sahip ama son derece kötü niyetli böyle bir varlığın varolma ihtimalini mantıksal olarak inkar edemeyiz. Bu ise söz konusu yargıların doğruluğundan kuşkuya düşmemiz için yeterli bir nedendir. Böylece elindeki tüm inançlarından kuşkuya düşmüş bir insan olarak Descartes, kendisine şu soruyu sorar: Acaba elimizde kuşku duymadığımız bir şey kalmış mıdır?

Descartes bu soruya olumlu yanıt verir: kuşku duyduğumuzdan kuşku duyamayız; çünkü kuşku duyduğumuzdan kuşku duysak bile bu, kuşku duyduğumuzun ispatıdır. Başka ifadeyle söylersek, kuşku duyduğumuzdan ya kuşku duyarız ya da duymayız; ama her iki de kuşku duymuş oluyoruz. Dolayısıyla kuşku duyduğumuzdan kuşku duymamız mümkün değildir. Sonuç olarak elimizde bir doğru vardır; yani kuşku duyuyoruz. Kuşku duymak da bir düşünme biçimi olduğuna göre demek ki düşündüğümünden kuşku duyamam. Descartes’a göre düşünce olduğuna göre bu düşünme eylemini gerçekleştiren bir özne yani düşünen birisinin olması gerekir. Bu düşünen birisi de elbette ki benim. Böylece Descartes, bu kuşku sürecinin sonunda tek bir şeyden şüphe edilemeyeceğini iddia eder: kendisinin var olduğu gerçeği. Descartes’ın o ünlü *cogito*’su da işte bunu ifade eder: *cogito ergo sum* yani ‘düşünüyorum, o halde varım’. Descartes’a göre “bu önerme yani ‘Ben varım’ önermesi, benim tarafımdan edildiği yahut zihnimde kavrandığı an zorunlu olarak doğrudur”.³ Descartes, *cogito*’yu, “düzenli bir biçimde felsefe yapan birine vaki olan ilk ve en kesin doğru” olarak niteler”.⁴

³Descartes, *Philosophical Writings of Descartes* (kısaca PWD), II, s. 17.

⁴Descartes, PWD, I, s. 195.

Kendi varlığını bu şekilde kesin olarak ispat ettiğini düşünen Descartes, artık bilgi kuramının temelini oluşturan bir 'Arşimet noktası' bulmuştur. Ancak 'dünyayı yerinden oynatabilmesi' için gerekli olan bir 'levye'ye de ihtiyacı bulunmaktaydı. Descartes'ın ihtiyaç duyduğu bu levye ise yine *cogito*'dan çıkarılan 'açıklık ve seçiklik' ilkesidir. Descartes, *cogito* argümanının, sahip olduğumuz ilk ve en kesin bilgi olduğunu iddia ederek bu bilginin haiz olduğu nitelikleri ('açıklık' ve 'seçiklik') diğer tüm bilgilerin ölçütü haline getirmiş ve bu anlamda ben bilgisini bir mihenk taşı olarak kullanmıştır.

KUŞKUCULUĞA REDDİYE

Bilginin mümkün olduğunu savunan filozoflar, bilginin kaynakları ve sınırları konusunda anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Bilginin kaynağı ve kapsamı yani sınırları söz konusu olduğunda felsefe tarihinde genel olarak iki epistemolojik ekolün öne çıktığını görmekteyiz: akılcılık (rasyonalizm) ve deneyimcilik (ampirizm). Elbette bu ekollerden hiçbirine dahil edemeyeceğimiz örneğin Aristoteles, Kant, Bergson ve daha başkaları gibi bilginin kaynağı konusunda farklı düşünen filozoflar da bulunmaktadır. Örneğin Kant'ın bilgi felsefesi akılcılık ve deneyimciliğin bir nevi sentezi mahiyetinde iken Bergson kendi epistemolojik görüşüne sezgicilik adını uygun görmüştür. Öte yandan, akılcıların ve deneyimcilerin de kendi aralarında ciddi farklılıklara sahip olduğunu görüyoruz. Örneğin ikisi de birer akılcı olan Platon ve Descartes'ın bilgi felsefeleri arasında önemli ayrımlar bulunmaktadır. Yine örneğin Locke ve Hume gibi iki önemli deneyimci arasında da ciddi epistemolojik farklılıklar bulunmaktadır. Ama yine de bunları aynı ekole mensup filozoflar olarak görmekte kavrayış açısından kolaylıklar mevcuttur.

Akılcılık ve deneyimcilik esas itibariyle bilginin kaynağı konusunda birbirinden ayrılmışlardır. Kabaca, akılcılar bilginin kaynağının akıl olduğunu savunurken deneyimciler ise bilginin tek kaynağının deneyim yani duyu tecrübesi olduğunda ısrar etmişlerdir. Akılcılık ile deneyimciliğin ayrıldığı bir başka nokta ise bilginin türü meselesidir. Örneğin Descartes, Spinoza ve Leibniz gibi akılcılar evrene ilişkin kesin bilginin esas itibariyle *a priori* olduğunu öne sürerken Locke, Berkeley ve Hume gibi deneyimciler evrene dair bilgimizin *a posteriori* olduğunu iddia ederler. *A priori* bilgi, duyulardan bağımsız olarak salt akılla elde edilen bilgi iken *a posteriori* bilgi ise kaynağı duyular olan bir bilgi türüdür. Deneyimciler *a priori* bilginin varlığını reddetmezler, ama onun içi boş yani totolojik bir bilgi olduğunu öne sürerler. Örneğin Hume matematiksel bilginin bu türden bir bilgi olduğunu düşünür. Tabii *a priori* ve *a posteriori* bilgi konusundaki bu keskin ayırıma karşı çıkanlar da bulunmaktadır. Örneğin Kant ve Kripke farklı gerekçelerle de olsa bu keskin ayırıma muhalif kalmış ve *a priori* - *a posteriori* kavramlarına farklı yaklaşımlar getirmişlerdir. Şimdi de akılcılığa ve deneyimciliğe biraz daha yakından bakalım.

Akılcılığın en önemli temsilcileri arasında Platon, Descartes, Spinoza, Leibniz, İbni Sina ve Hegel gibi filozofları sayabiliriz. Akılcılığa göre bilgimizin kaynağı esas itibariyle akıldır. Bize en kesin ve en doğru bilgiyi ancak akıl sağlayabilir. Buna karşılık, akılcılara göre deneyimin bize sağladığı bilgi kesin ve tutarlı değildir. Hatta bazı akılcılar örneğin Platon, deneyimden gelen bilgiye bilgi adını bile layık görmez. Bilginin kaynağı olarak akli kabul akılcılardan bazılarının sezgiyi ve doğuştan bilgiyi de akli bilgi arasında saydığını da unutmamak gerekir. Örneğin Descartes'a göre bazı kavram ve ilkeler bize doğuştan gelir ve bunları sezgi ile biliriz. Sezgi, ise doğrudan kavrayış demektir; yani bir bilme tarzı olarak akli muhakemeden ve duyusal verilerden bağımsız olarak hakikati doğrudan ve aracısız olarak bilmek demektir. Bir bilme tarzı olarak sezgiyi daha çok akılcı filozoflar arasında

Örneğin Descartes ve Spinoza sezgisel bilginin en kesin bilgi olduğu konusunda Descartes'a göre Tanrı, töz, özdeşlik gibi kavramlar bize doğuştan verilmiştir. Yine doğuştan getirdiğimiz bir bilgi ise nedensellik yasasıdır ki Descartes'a göre biz nedensellik yasasının doğru olduğunu sezgi ile bilebiliriz. Sezgisel yani doğrudan bir kavrayışla bildiğimiz bir diğer bilgi de Descartes'ın ünlü 'düşünüyorum o halde varım' önermesiyle ifade ettiği kendi varoluşumuza ilişkin bilgidir. Kesinlik açısından sezgiden sonra gelen diğer akli bilgi ise muhakemeye dayanan kanıtlamalı bilgidir ki matematiğin ekseriyeti bu türdendir.

Ama sezgiciliği akılcıların anladığı anlamdan farklı bir şekilde ortaya koyan ve onu sistematik bir felsefi pozisyon olarak kabul eden filozofların başında Henri Bergson gelmektedir. Bergson'un sezgi anlayışı akılcılarınkinden farklıdır. Akılcılara göre sezgi kavramlarla ve dolayısıyla dil ile ifade edilebilirken Bergson'da sezgi kavramsallaştırılmaz. Bergsona göre sezgi, kavramlardan ve akli muhakemeden önce gelir ve bize gerçeklik hakkında daha kesin ve asıl bilgiyi verir. Bergson bilgiyi ikiye ayırır. Bunlardan birincisi olan bilimsel yahut felsefi bilgi, kavramlarla iş gördüğünden ve akıl yürütmelere dayandığından bize gerçekliğin aslını değil, şemasını ya da dış kabuğunu gösterir. Bergson'a göre gerçeklik kavramlara dökülemez ve dil ile ifade edilemez, zira gerçeklik dinamik bir süreç olduğundan kavramlar ancak gerçekliğin statik ve görelî bilgisini verebilir; bu da tabiatıyla sınırlı ve eksik bir bilgidir. Öte yandan sezgi yoluyla biz gerçekliğin aslına yahut özüne nüfuz edebilir ve bizatihi gerçekliğin kendisiyle bütünleşmek suretiyle ona temas edebiliriz.

Öte yandan, Descartes gibi doğuştan bilgiyi savunan, hatta tüm bilginin doğuştan geldiğini iddia bir filozof da Platon'dur. Platon'a göre bilgi (*epistemé*), değişmez Formlar'a (İdealar'a) ilişkindir; değişen şeylerin (görünüşlerin) bilgisi olmaz sanısı (*doxa*) olur. Platon, Formlar'a ilişkin bilginin doğuştan geldiğini iddia eder. Tabii doğuştan gelen bu bilginin bilince taşınması ise ancak eğitimle mümkündür. Eğitim bir tür bu doğuştan bilginin açığa çıkartılması işlemidir. Platon, eğitimcinin görevinin tıpkı doğum yaptıran ebeler gibi, doğuştan getirdiğimiz bu bilgilerin örnekler gösterilmek ve sorular sormak suretiyle hatırlatılması olduğunu söyler. Bu anlamda Platon'a göre bilgi esas itibariyle bir hatırlamadan (*anamnesis*) ibarettir. Zira ruh henüz beden 'hapisanesi'ne düşmeden önce Gerçekliğin ve Hakikatin içerisinde yaşamaktaydı. Ne zamanki ruh bedenle birleşince işte insan o zaman Hakikati unutup gölgelerin sanısına gark olmuştur. Ruhun tekrar Hakikati elde edebilmesi ise ancak duyular dünyasını yani bedenini aşıp salt aklını kullanabilmesine bağlıdır.

Platon'un bilgi (*epistemé*) ile sanı (*doxa*) arasında yaptığı ayırım onun Formlar ile bu Formların 'görünüşleri' yahut 'gölgeleri' arasında yaptığı ayırımı dayanmaktadır. Platon'a göre içinde yaşadığımız dünya bir gölgeler dünyasıdır; gerçek dünya ise Formlar dünyasıdır. Platon, gölgeler dünyasındaki nesnelere gerçekliğinin ancak iştirak ettikleri Formlarla açıklanabileceğini söylemekle aslında günümüze kadar ulaşan kadim 'gerçek'-'görünüş' ayırımının da temellerini atmıştır. Sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisinde olan görünüşler dünyasını oluşturan nesnelere duyular yoluyla kavradığımız için duyular bize bilgi değil sanı verirler. Öte yandan, değişmez özler hükmünde olan Formları biz duyular yoluyla değil ancak akıl ile bilebiliriz, daha doğrusu Platon'un deyimiyle hatırlayabiliriz. İşte Platon'u akılcılığın kurucusu yahut babası yapan da budur. Akıl ise bize sadece *a priori* bilgi verir. Epistemolojik olarak tümevarımdan ziyade tündengelimsel yöntemi benimseyen akılcıların deneyime dayanan *a posteriori* bilgiye karşılık daha çok *a priori* bilgiye güvenmeleri şaşırtıcı değildir. *A priori* bilgi, zorunlu ve evrensel gerçekliklere ilişkin bilgi iken *a posteriori* bilgi mümkün ve görelî gerçekliklere dair bir bilgi türüdür.

Öte yandan, doğuştan bilgiyi reddeden ve bilginin tek kaynağının duyular olduğunu savunan deneyimciler ise böylelikle bilginin kaynağı ve sınırları konusunda akılcıların tam

bir istikamete yönelmişlerdir. Deneyimcilere göre zihnimiz doğuştan boş bir levha (*tabula rasa*) gibidir ve bu levhaya yazılan kelimelerin kaynağı da duyulardır. Bazı Skolastiklerin diliyle söylersek deneyimcilere göre, akılda bulunup da duyulardan gelmeyen hiçbir bilgi yoktur. Deneyimcilere göre akıl tek başına bağımsız bir bilgi kaynağı değildir; onun görevi, duyulardan gelen ideleri işlemekten ibarettir. En önemli deneyimciler arasında Locke, Berkeley, Hume ve diğer birçok yirminci yüzyıl filozofu sayılabilir. Biz burada en önemli temsilcileri olarak kabul edilen Locke ve Hume'un bilgi anlayışına kısaca değineceğiz.

Locke, bilgi felsefesinin temellerini esas itibariyle en önemli eseri *Deneme*'de ortaya koyar. Dört bölümden oluşan bu kitapta Locke, insan bilgisinin kaynağını, doğasını ve sınırlarını araştırır. Bilginin hammaddesinin iç ve dış duyudan oluşan deneyimle sınırlı olduğunu iddia eden Locke, doğuştan bilgiyi reddettiği gibi aklın da duyulardan bağımsız olarak bize bilgi sağlayamayacağını öne sürer. Locke, doğuştan ideleri, insanın zihnine Tanrı tarafından mühürlenmiş birtakım temel kavramlar ve ilkeler olarak tarif eder. Locke'a göre bu bilginin doğuştan olduğuna ilişkin gösterilen evrensellik iddiasının doğru olmadığını, doğru olsa bile evrenselliğin tek başına bir bilgiyi doğuştan bilgi yapamayacağını iddia eder. Locke'a göre doğuştan bilgiler arasında zikredilen 'Bir şey ne ise odur', 'Bir şey hem kendisi hem de değil olamaz' gibi mantıksal ilkelerin evrensel olmadıklarını zira eğer evrensel olsalardı o zaman çocuklarda ve zihinsel engellilerde de bu ilkelerin olması gerektiğini, ama bunların bahsedilen insanlarda olmadığı açık olduğuna göre söz konusu ilkeler doğuştan olamaz. Ayrıca deneyimden edindiğimiz bazı bilgilerin evrensel olmasının, evrenselliğin tek başına doğuştan bilginin bir ölçütü olamayacağını gösterdiğini iddia eden Locke, buna örnek olarak deneyimden edindiğimiz 'Siyah beyaz değildir' gibi bazı önermeleri verir. Buna karşın bazı insanların doğuştan bilginin çocuklarda açık olmadığını zira onların akletme yeteneğinin gelişmediğini ve bu yetenekleri geliştiği zaman yani bazı koşullar yerine geldiği zaman onlarda da görüldüğünü öne sürdüğünü belirten Locke, doğuştan bilginin bu anlamda potansiyel bir bilgi olamayacağını zira bütün bilgilerimizin böyle olduğunu ifade eder. Başka bir ifadeyle söylersek, bu iddiaya göre doğuştan bilgi, insan zihninde gizli olarak vardır, ama onun bilince çıkması için bazı koşulların yerine getirilmesi gerekir. Locke'a göre böyle bir kıstas doğuştan bilginin kıstası olamaz, zira her türlü bilgi ancak bilince ulaştığında bilindiği için o zaman bütün bilgiler doğuştan olmuş olur. İnsanlar elbette ki doğuştan yahut doğal olarak bazı zihinsel yetilere örneğin düşünme ve akletme yetisine sahiptir; ama bu, bizim doğuştan bilgiye sahip olduğumuz anlamına gelmez.

Öte yandan, doğuştan ahlaki kavramlar ve ilkelerde ise durum daha da karmaşıklaşır; zira doğuştan olduğu iddia edilen bir takım ahlaki kavram ve ilkeler, kuramsal kavram ve ilkelerin karşılaştığı sorunlara ek olarak başka sorunlarla da maluldür. Örneğin 'Başkalarının sana nasıl davranmasını istiyorsan sen de onlara öyle davran' yahut 'Hırsızlık yapma, adam öldürme' gibi bazı genel geçer ahlaki ilkeler 'Bir şey ne ise odur' gibi mantık kuralları kadar her toplumda kabul görmedikleri gibi yeterince açık da değildirler ve bu nedenle evrenselliği daha da kuşkuludur. Her toplumun kendine göre iyi ve kötü, ceza ve ödül kıstasları bulunmaktadır. Bu da sözkonusu ilkelerin evrensel olmadığı ve dolayısıyla doğuştan olamayacakları anlamına gelir. Şunu da belirtelim ki, Locke'a göre herkesin bilebileceği bazı değişmez ahlak ilkeleri vardır, ama bu, onların doğuştan olduklarını göstermez.

Doğuştan bilgiyi reddeden Locke'a göre zihnimiz deneyimden önce boş bir levha (*tabula rasa*) gibidir. İdelerin ancak sonradan deneyimle edinilebileceğini ve bunun başka bir yolunun da olmadığını iddia eden Locke'a göre idelerin iki kaynağı bulunmaktadır. Bunlardan biri *duyum* (dış duyu) diğeri de *düşünüm*dür (iç duyu). Duyum, dışımızdaki dünya yani

mekanda yer alan fiziksel nesnelere hakkında bize duyu verisi sağlarken, düşünüm, kendi zihnimizin işlevlerine ilişkin duyu verisi sağlar. Locke'un iç duyu adını verdiği düşünüm, esas itibarıyla zihinsel süreçlerimiz hakkında bilinç sahibi olmamızı sağladığı için öz-bilincin de kaynağıdır.

Locke, bilgiyi ideler arasındaki bağlantı, uyuma ya da uyumsuzluğun algılanması tanımlar. Locke'a göre bilgi, iç ve dış duyularımızdan aldığımız idelerin birbiriyle karşılaştırılması ve soyutlanması vasıtasıyla aralarındaki ilişkilerin algılanmasından ibarettir. Dikkat edilirse Locke'a göre bilgi, esas itibarıyla nesnelere niteliklerine ilişkin doğrudan bir algı olmayıp ideler arasındaki ilişkilerin algılanmasına dayandığı için 'temsili' bir algıdır. Locke ve diğer bazı modern filozoflarda gördüğümüz temsili bilgi kuramına göre insan zihninin yahut düşüncesinin nesnelere idelerdir, nesnelere kendileri değildir. Dolayısıyla, bu görüşe göre ideler esas itibarıyla zihin ile nesnelere kendileri arasında birer aracı yahut başka bir yoruma göre birer 'perde' görevi görürler. Temsili bilgi kuramının karşısında yer alan naif gerçeklik olarak adlandırılan görüşe göre ise insan zihni nesnelere ideler vasıtasıyla değil, doğrudan doğruya ulaşır. Bazıları, temsili bilgi kuramında nesnelere kendilerinin orijinal ve idelerin de onların kopyaları ya da resimleri gibi görülmeleri dolayısıyla temsili bilgi resim kuramı olarak da adlandırmıştır. Jonathan Bennett gibi bazı düşünürler ise idelerin zihin ile nesnelere arasında birer 'perde' rolü üstlendikleri ve dolayısıyla nesnelere kendilerine ulaşılmasına engel oldukları için temsili bilgi yahut algı kuramını 'perde kuramı' olarak adlandırmıştır. Doğrudan yahut temsili algı kuramı Locke'un zamanında Malebranche ve Arnauld gibi iki filozof arasında da ciddi tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmada algıyı savunan Arnauld'yu haklı bulan ve Malebranche'in savunduğu temsili algı kuramını eleştiren Locke'un nasıl oluyor da temsili bilgi kuramını savunduğu ise dikkate değer bir araştırma konusudur.

Ne var ki, Locke, yukarıdaki bilgi tanımıyla çelişen bir başka bilgi tasnifi yapar. Locke'un bu yeni bilgi anlayışına göre kesinlik dereceleriyle birbirinden ayrılan üç tür bilgi vardır. Bunlardan birincisi sezgisel bilgi olup kesinlik derecesi en yüksek olanıdır. Örneğin kendi varlığımıza ilişkin bilgimiz bu türdür. İkinci bilgi türü ise kanıta dayalı bilgidir ve kesinlik derecesi de sezgisel bilgiden daha aşağıdadır. Örneğin Tanrı'nın varlığına ilişkin bilgimiz ile bazı matematiksel ve ahlaki bilgiler bu derecedeki bilgilerdir. Son sırada ise ampirik bilgi gelmektedir ki bu bilginin kesinlik derecesi en az olanıdır. Ampirik bilgi, dış dünyaya ilişkin bilgimizdir. Ne gariptir ki, Locke gibi bir ampirist, ampirik bilginin kesinlik derecesinin en az olduğunu düşünmektedir. Hatta Locke, ampirik bilgiye bilgi adını bile çok görür ve onun sadece olasılığa dayalı bir kanaat olduğunu söyler. Görüldüğü gibi, ne kendi varoluşuma ilişkin sezgisel bilgi, ne Tanrı'nın varoluşuna ilişkin kanıtsal bilgi ve ne de fiziksel nesnelere varoluşuna ilişkin duyusal bilgi, ideler arasındaki uyuma ya da uyumsuzlukla ilgilidir. Yani Locke'un yukarıda verdiği bilgi tanımı bu tür bilgileri kapsamamaktadır.

Bir diğer önemli deneyimci olan Hume'a göre ise iki türlü bilgi vardır: *İdelerarası ilişkiler* ve *olguya ilişkin konular*. Hume'un bu ayrımı yeni olmayıp geleneksel 'zorunlu-mümkün doğrular' düalizmine benzemektedir. Zira Hume'a göre idelerarası ilişki bilgisi değişmez ve zorunlu nesnelere bilgisi iken olgu bilgisi, mümkün (*contingent*) nesnelere bilgisidir. Geometri, cebir ve aritmetik gibi bilimler ve kısaca ya sezgi ya da kanıtlama yoluyla bilinen her önerme ilk cinstendir. 'Hipotenüsün karesi iki kenarın toplamına eşittir' önermesi, bu şekiller arasındaki bir ilişkiyi dile getiren bir önerme olduğu ideler arası ilişkiler bilgisine girer. Yine, 'Üç artı beş on altının yarısına eşittir' önermesi de sayılar arasındaki bir ilişkiyi dile getirdiği için aynı gruba girer. Bu çeşit önermeler, evrende

olan herhangi bir şeye dayanmadan, sadece kavramlar arasındaki ilişkilere dayanılarak bilinirler ve bu yüzden de analitiklerdir.

İdelerarası ilişkiler bilgisi, adından da anlaşılacağı üzere, idelerimiz arasında kurduğumuz ilişkiler sonucu elde ettiğimiz ve dolayısıyla doğrulanması yahut yanlışlanması için deneyime gereksinim duymayan bir bilgidir⁵. Bu türden bilgiler, idelerin doğası değişmeden değişmeyeceği için zorunlu olarak doğru kalacaktır. Hume'a göre matematiksel önermeler, "...doğadaki hiçbir şeye dayanmadan salt zihin faaliyeti ile keşfedilebilirler. Doğada bir daire yahut üçgen bulunmamasına karşın Öklid'in ispat ettiği doğrular kesinliğini ve kanıtını ebediyen koruyacaktır"⁶. Bu bilginin tersi çelişkiye yol açtığı için onun temellendirilmesi 'çelişmezlik yasası'na bağlıdır. İdeler arası ilişkiler bilgisi, iki şekilde elde edilebilir: sezgi ya da kanıtlama yoluyla. Örneğin matematikte iki artı ikinin dört ettiğini görmem sezgisel bilgiye bir örnek iken bir üçgenin iç açılarının toplamının yüz seksen derece olduğunu bilmem, başka ideler araya girdiği için, kanıtlama yahut ispat yoluyla elde edilen bilgidir. Öte yandan, Hume'un felsefesinde çok önemli bir yer tutan nedensellik, özdeşlik ve zamansal-mekânsal ilişkiler gibi bilgiler, ideler arası ilişkilere dayanan bilgiler değildir. Olgu bilgisi esas itibarıyla deneyime dayanan bir bilgi olduğu için doğrulanması ya da yanlışlanması için duyularımızdan gelen izlenimlere bağlı olacaktır. Olgu bilgisi de iki şekilde elde edilir: gözlem yahut çıkarım yoluyla. Gözlemin geçerliliği konusunu tartışmayan Hume, dikkatini kanıtsal olmayan çıkarıma çevirir. Ona göre bu tür çıkarımın tek dayanağı vardır o da *neden-etki* ilişkisidir.

Bilginin kaynağı konusunda akılcıların ve deneyimcilerin dışında bir başka ekol daha bulunmaktadır. Aristoteles ve Kant gibi filozofların başını çektiği bu epistemolojik görüş, bilginin kaynağı söz konusu olduğunda hem deneyim ve hem de aklın önemli olduğunu savunur. Bunlara göre bilgi akıl ve deneyimin müşterek ürünüdür. Biz burada sadece ekolün en önemli temsilcisi Kant'ın bilgi felsefesini ele alacağız. Akılcılık ve deneyimcilik ekollerine mensup olmayan ama ortaya koyduğu bilgi felsefesi bu her iki ekolden derin izler taşıyan Kant'a göre bilginin kaynağı ne tek başına deneyim ne de tek başına akıldır; bilgi bu iki yetinin ortak çalışmasının ürünüdür. Bu yetilerin bize verdiği bilgi ise 'kendinde şeylerin' bilgisi değil, fenomenlerin bilgisidir. Kant'a göre evren, kendinde şeylerden alınan duyu verilerinin zihnimizin *a priori* kavram ve ilkeleri tarafından biçimlendirilmesi sonucu oluşan görüşler dünyasından (*phenomena*) başka bir şey değildir.

Aristoteles için de akıl ve deneyim bilgi için gerekli iki temel kaynaktır. Ama asıl bilgi özlerin bilgisi olduğuna göre ve özler de duyular yoluyla değil de akılla kavrandığına göre bilgi edinmede öncelik akla verilmektedir. Bu duyuların bilgisini reddetmek anlamına gelmez, sadece duyuların varlıkların maddi nedenlerine ilişkin bilgi verdiği ama formun bilgisinin ancak akılla kavranacağı anlamına gelir. İşte bu derece farkından dolayı onu varlık felsefesi açısından realist ama bilgi felsefesi açısından rasyonalist sayabiliriz.

Öte yandan Kant, bilgi konusunda Aristotelesçi gelenekten de ayrılmıştır. Bilgiyi, nesnelere formlarının zihnimizdeki yansımaları olarak tanımlayan Aristotelesçi bilgi kuramını reddeden Kant'a göre eğer bilgi böyle bir karakterde olsaydı o zaman genelde *a priori* bilginin ve özelde ise bu bilginin bir parçası olan matematiksel bilginin izahı imkânsız olurdu, zira doğanın kendisinde *a priori* bilginin temel nitelikleri olan zorunluluk ve evrensellik bulunmamaktadır. Kant, bu durumu şu ifadelerle dile getirir: "Şimdiye kadar hep bilgimizin

⁵Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding*, s. 15.

⁶Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding*, s. 15.

nesnelere uyması gerektiği iddia edilmiştir. Ne var ki, bu varsayıma dayanarak kavramlar vasıtasıyla nesnelere *a priori* bilgisini edinmek hep başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu nedenle, nesnelere bizim bilgimize uyması gerektiğini düşünürsek belki daha başarılı sonuçlar alabiliriz. Bu da istediğimiz sonuca yani nesnelere verilmeden önce onlar hakkında *a priori* bilgiye ulaşmamızı sağlar⁷. Başka bir şekilde ifade edecek olursak, Kant'a göre eğer Aristotelesçilerin iddia ettiği gibi, bilgimize konu olan nesnelere kendi başlarına dışımızda var olsalardı, o zaman ontolojik olarak onlardan tamamen farklı olan insan zihninin kavramlar vasıtasıyla onlarla ilişki kurması olanaksız olurdu. Kant'ta nesnelere mekânı, Aristoteles'te olduğu gibi, bizden bağımsız bir yer yani doğa değildir. Tam tersine Kant'ta nesnelere mekânı insan zihnidir. Başka bir deyişle, Kant'ın felsefesinde nesnelere, bizim dışımızdaki bir ontolojik mekânda değil, zihnimizde bir yargı içinde kavramla beraber birlik halinde ortaya çıkarlar, ki bu fenomene karşılık gelir. Bu anlamda yargıların nesnelere göre ontolojik önceliği bulunmaktadır. Kant'ta yargıdan bağımsız nesne ve kavram mümkün değildir; çünkü transandantal felsefede en temel ontolojik unsur yargıdır.

Kant'ın bilgi felsefesi, Aristotelesçi bilgi anlayışından farklı olduğu gibi rasyonalist ve ampirist bilgi felsefelerinden de son derece farklıdır. Her ne kadar onun bilgi felsefesi rasyonalist ve ampirist öğeler içerse de onu bu iki bilgi felsefe geleneğinden birine dahil etmek mümkün değildir. Kant'ın rasyonalist bir gelenek içinde yetiştiği ve Hume gibi ampiristlerden etkilendiği doğrudur, ama onun bu felsefi geleneklerin temel varsayımları konusunda ciddi kuşkuları bulunmaktadır. Kant'a göre hem rasyonalistler ve hem de ampiristler deneyimin esas mahiyeti ve nesnelere bilgisi konusunda yanlış görüşler ortaya atmışlardır. Rasyonalistlerin hatası, der Kant, duyu algısını, açık ve seçik rasyonel yahut entelektüel görünümün müphem ve belirsiz bir versiyonu olarak anlamalarıdır. Rasyonalistler, duyu ile akıl arasında kesin bir ayırım yapmakla beraber duyuların ampiristlerin iddia ettiği gibi bilgi 'malzemesi' değil de nesnelere ilişkin 'bilgi' sağladığını öne sürerler. Örneğin Leibniz'e göre, duyular ve akıl iki farklı bilgi türü sağlarken Kant'a göre bu iki yeti farklı bilgi türleri sağlamaz, tam tersine, bu ikisi bilginin oluşumunda birbirini tamamlayıcı rol oynar. Kant'a göre, Leibniz'in iddia ettiği gibi, duyulardan gelen şeyler bilgi değil, bilginin duyusal malzemesidir. Benzer bir biçimde, akıl yahut idrak, Kant'a göre, tek başına bir bilgi kaynağı değil, duyulardan gelen malzemelerin kalıpları durumundaki saf (*a priori*) kavramların kaynağıdır. Yani bilginin oluşması için duyuların ve idrâkın işbirliğine ihtiyaç vardır. Öte yandan, ampiristlerin hatası ise, Kant'a göre, onların *a priori* kavram ve ilkeleri reddedip tüm kavramların deneyimden çıkarılması gerektiğini iddia etmeleridir. Tüm bilginin deneyime dayandığını öne süren Locke ve Hume'un aksine Kant, tüm bilginin deneyimle başladığını kabul etmekle beraber, tüm bilgimizin deneyime dayandığı fikrini reddeder. Zira ona göre bazı bilgilerin örneğin fiziğin bazı yasalarının ve matematiksel yargıların kaynağı deneyim değildir, zira bunlar *a priori* bilgi sınıfına girer ve *a priori* bilgi de deneyimden gelmez.

Kant'a göre bilgi, bilen özne ile 'kendinde şeylerin' (*noumena*) etkileşiminin bir sonucudur. Zihnimiz, duyu verilerinin içinde şekillendiği *a priori* formları (zaman ve mekân) ile *a priori* kavram (kategoriler) ve saf ilkeleri sağlarken, 'kendinde şeyler' de 'hissetme yetisini' etkilemek suretiyle bilginin içeriğini yani hammaddesini sağlar. Görüldüğü gibi, Kant'a göre bilgi, iki farklı unsurdan yani hissetme kapasitesinden gelen duyusal içerik ile zihnimizin iki yetisinden (hissetme ve idrak) gelen formların etkileşiminden oluşmaktadır. Bilginin formunun bilen öznenin gelmesi yani nesnelere bizim *a priori* formlarımıza uyması nedeniyle Kant felsefesinde biz, eşyayı bizatihi kendinde şeyler olarak değil, bize göründükleri haliyle biliriz.

⁷Kant, *Critique of Pure Reason*, Bxvi.

Bu yüzden Kant, bilgi nesnesi olan evrene ‘görüngüler âlemi’ (*phenomena*) adını verir. Zira Kant’ın transandantal felsefesinde nesnelere kendinde şeyler olarak bilmek olanaksızdır.

Öte yandan, iki bilgi yetimizden biri olan hissetme yetisi, pasif bir yeti olup ‘kendinde şeyler’den aldığı ‘görüntüleri’ (*Anschauungen*) saf zaman ve mekân formları içerisinde düzenleyip onlara birlik kazandırırken, idrak yetimiz de sahip olduğu saf kavramlar (kategoriler) vasıtasıyla bu görüntüleri bilince taşır yani onları bilmemizi sağlar. Başka bir ifadeyle söylersek, hissetme kapasitemiz vasıtasıyla nesnelere bize verilirken, idrak kapasitemizle de bunları bir kavram altına getiririz, yani onları düşünürüz. Bu iki kapasite birbirinin işini yapamadığı gibi biri olmadan öteki işe yaramaz; bilgi ancak bu ikisinin işbirliği sonucu meydana gelir. Yani Kant’a göre hissetmenin sağladığı görü ile idrâkın sağladığı kavram beraber varılmadan bilgi mümkün değildir. Kant bunu mecazi olarak şu şekilde dile getirir: “İçeriksiz düşünceler boş, kavramsız görü ise kördür”⁸. Kant’a göre bilgi, ancak nesnesi belirlendiği zaman mümkün olduğundan ve nesnelere belirlenmesi için de görüye ihtiyaç olduğundan görüye dayanmayan her çeşit düşünme faaliyeti sadece içi boş düşünme faaliyeti olarak kalır, bilgiye dönüşmez. Zira bilgi esas itibarıyla nesnelere bilgisidir, salt yahut saf düşünce değildir. Nesnelere de dayandıkları felsefi zemin yani içinde var oldukları ‘ontolojik mekân’ bilinmeden anlaşılabilir.

Öte yanda, Kant önce yargıları bilinme tarzları itibarıyla *a priori* ve *a posteriori* olarak ikiye ayırır, sonra da onları içerik bakımında analitik ve sentetik diye ayırma tabii tutar. İkinci ayırmadan başlarsak, Kant’a göre analitik bir yargı, yüklemi öznesinde gizli olarak var olan yargıdır. Örneğin ‘Altın sarıdır’ yargısı analitik bir yargıdır, çünkü ‘sarı olma’ niteliği zaten ‘altın’ kavramının içinde gizli bir biçimde mevcuttur; dolayısıyla söz konusu yargıyı doğrulamak için ‘altın’ kavramının tanımını bilmek yeterlidir. Dilsel düzlem itibarıyla söylersek, analitik önermelerde özneyi tahlil ettiğimizde yüklemi bulabiliriz. Bu tahlili yaparken başka bir şeye örneğin görüye başvurmadığımız için bütün analitik yargılar doğal olarak *a priori*dir. Analitik yargıların doğruluğu veya yanlışlığı çelişmezlik ilkesi temelinde tespit olunur. Bu nedenle de analitik yargılar bilgimizi genişletmezler sadece berraklaştırırlar yani daha açık hale getirirler.

Sentetik yargılar ise, analitik yargıların aksine, informatiftir yani bilgimizi genişletici bir mahiyete sahiptir. Kant’a göre sentetik yargılar *a priori* olabildikleri gibi *a posteriori* de olabilirler. Tüm ampirik yargılar sentetik *a posteriori*dir. Örneğin ‘Tüm cisimler ağırdır’ yahut ‘Bu masa beyazdır’ gibi ampirik önermeler, sentetik *a posteriori*dir, çünkü bu yargıların yüklemeleri öznelere mündemiç değildir. Ancak Kant’a göre tüm sentetik yargılar, *a posteriori* değildir; sentetik *a priori* yargılar da vardır. Kant, sentetik *a priori* yargıların tıpkı analitik yargılar gibi zorunlu ve evrensel olduğunu, ama analitik yargıların aksine, bizim bilgimizi genişlettiğini iddia eder. Sentetik *a priori* yargıların doğruluğu veya yanlışlığı analizle tespit edilemediğinden bu iş için başka bir şeye, Kant’ın deyişiyle, ‘üçüncü bir şeye’, ihtiyacımız vardır. Bu ise hissetme kapasitemizin saf formları olan zaman ve mekândan elde ettiğimiz saf görüdür. Sentetik *a priori* yargı kavramı, Kant’ın en orijinal ve devrimsel görüşlerinden birisidir. Kant’tan önce de benzer görüşler ifade edilmişse de ondan önce hiçbir filozof ampirik olmayan (*a priori*) ama ampirik bilginin önkoşulu olmasına karşılık bilgimizi genişleten evrensel ve zorunlu yargıların mümkün olduğunu dile getirmemiştir.

⁸Kant, *Critique of Pure Reason*, A51/B75.

SONUÇ YERİNE

Elbette bilginin mahiyeti, kaynağı ve kapsamı konusundaki görüşler yukarıda ele aldıklarımızdan ibaret değildir. Biz sadece bu konuda öne çıkan görüşleri ele aldık. Bunların dışında da birbirinden oldukça farklı birçok görüş bulunmaktadır. Hatta yukarıdaki ekollere mensup olarak görülen filozoflar arasında da ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Ancak yine de Batı felsefe tarihine bakıldığında genel olarak bilginin kaynağı ve kapsamı konusunda bu üç ekolün öne çıktığını görmekteyiz. Tarihsel olarak böyle olsa da günümüzde bilgi felsefesi çok deneyimci bir karakter kazanmıştır. Bugün özellikle Anglo-Sakson dünyadaki filozofların akılcılığa karşı olan olumsuz tutumlarından dolayı bilgi felsefesinde daha çok ampirist unsurların öne çıktığı bir gerçektir. Bu da herhalde çağımızın genel karakteristiğinin bir olsa gerektir. Günümüzde deneyimci filozofların bilgi konusunda en çok tartıştıkları başında ise bilginin gerekçelendirmesi meselesi gelmektedir. Gerekçelendirme konusunda ayrılmış kamplara bakıldığında içselciler ve dışsalcılar diye iki farklı ekolün varlığı göze çarpmaktadır. İçselciler gerekçelendirmenin esas itibarıyla içsel bir süreç olduğunda ısrar ederken dışsalcılar⁹ ise gerekçelendirmenin nesnel yani dışımızdaki bir süreç olduğunu savunmaktadırlar. Tabii bu iki karşıt görüşü uzlaştırmaya çalışan filozoflar da yok değildir. Ama görünen o ki günümüzde özellikle Anglo-Sakson dünyada epistemolojik çalışmalar bu çerçeveye sıkışmış kalmıştır. Epistemolojinin bu dar çerçeveden kurtulması için yeni bir epistemolojik vizyon gerekmektedir, ki bunun da işaretleri görülmeye başlanmıştır.

AYNAKÇA

1. Descartes, R.. *Philosophical Writings of Descartes*, çev. J. Cottingham, R. Stoothoff, ve D. Murdoch, 3 cilt, (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayını, 1991).
2. Goldman, A., "A Causal Theory of Knowing", *Journal of Philosophy* 64 (1967), ss. 357-72.
3. Hume, D., *An Enquiry Concerning Human Understanding*, 2. baskı, editör E. Steinberg (Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1993).
4. Kant, I., *Critique of Pure Reason*, İng. çev. N. K. Smith (New York: St Martin's Press, 1965).

⁹ Örneğin bkz. A. Goldman, "A Causal Theory of Knowing".

5. Kranz, W. *Antik Felsefe*, çev. Suad Y. Baydur, Sosyal Yatayınlar, İstanbul, 1984.
6. Platon “Menon”, *Diyaloglar I* içinde, 5. basım (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998).
7. Platon, “Theaitetos”, *Diyaloglar II* içinde, 3. basım (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996).